КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

КУЛЬТУРА І МИСТЕЦТВО У СУЧАСНОМУ СВІТІ

Наукові записки КНУКіМ

ВИПУСК 5

Київ
Видавничий центр
КНУКіМ
2004

Культура і мистецтво у сучасному світі: Наукові записки КНУКіМ. Випуск 5 / Київський національний університет культури і мистецтв.-К., 2004.- 273 с.

У збірнику висвітлюються актуальні питання теорії та історії української і світової культури, теоретичні та творчі проблеми розвитку мистецтва у сучасних умовах.

Редакційна колегія:

Поплавський М.М., доктор педагогічних наук, професор ***голова редакційної колегії;***

Безклубенко С.Д., доктор філософських наук, професор ***заступник голови редакційної колегії;***

Афанасьєв Ю.Л. доктор філософських наук, професор;
Борисенко В.Й., доктор історичних наук, професор;
Ківшар Т.І., доктор історичних наук, професор;
Кулешов С.Г., доктор історичних наук, професор;
Рой Є.С., доктор історичних наук, професор;
Шевчук Г.М., доктор історичних наук, професор;
Деменко Б.В., доктор мистецтвознавства, професор;
Іваницький А.І., доктор мистецтвознавства, професор;
Клин В.Л., доктор мистецтвознавства, професор;
Станішевський Ю.О., доктор мистецтвознавства, професор;
Ільченко О.О., доктор мистецтвознавства, професор.

Габелюк Л.В. – начальник наукового відділу, ***відповідальний секретар редакційної колегії.***

Адреса редакційної колегії: м. Київ-33, вул. Щорса, 36, к. 914-а, Київський національний університет культури і мистецтв, науковий відділ, тел.269-97-43.

Постановою Президії ВАК України від 9 червня 1999 року № 1-05/7 збірник затверджений як наукове фахове видання України, в якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (перелік № 1).

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ КУЛЬТУРИ

Вишневська Г.Г.
СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ГОТЕЛЬНОГО ГОСПОДАРСТВА В КИЄВІ ЯК СКЛАДОВОЇ ІНДУСТРІЇ ГОСТИННОСТІ 6
Герасименко О.А.
ЯРМАРКИ ТА ТОРГИ ЯК ОДИН З ОСНОВНИХ СКЛАДНИКІВ МІСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ВОЛИНСЬКОГО КРАЮ XVI – XVIII СТОЛІТЬ 9
Грет Г.П.
ДО ПИТАННЯ ПРО СУЧАСНИЙ СТАН ПОСТАВКИ ДРУКОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ В КНИГОТОРГОВЕЛЬНУ МЕРЕЖУ УКРАЇНИ 13
Демещенко В.В.
"КИТАЙ" У ЄВРОПІ 16
Зінов'єва Т.А.
ДО ПИТАННЯ ПРО ГЕНЕЗУ ВЕРТЕПНОГО ЕПІЗОДУ ЗІ ЗМІЄЮ 26
Кепія Д.Н.
МУЗЕЙ ЯК ФЕНОМЕН КУЛЬТУРИ 29
Кумеда Т.
УКРАЇНСЬКИЙ ІНДИВІДУАЛІЗМ (ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ) 34
Купрій І.
СОЦІАЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ І НАСЛІДКИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕЛЕВІЗІЙНОЇ РЕКЛАМИ 42
Лутошкіна М.А.
ДО ІСТОРІЇ ЧЕСЬКОЇ ІММІГРАЦІЇ НА ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ: ЧЕХИ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я (60-70 РР. XIX СТ. – ПОЧАТОК XX СТ.) 50
Любинецька О.О.
РОЗВИТОК ІНТЕРНЕТУ ТА ІНТЕРНЕТ-ЦЕНТРІВ В УКРАЇНІ У СВІТЛІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА ЕТАПІ РОЗБУДОВИ КУЛЬТУРНИХ ВЗАЄМИН МІЖ УКРАЇНОЮ ТА США 62
Мочарко А.В.
ВИСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ КУЛЬТУРНО-МИСТЕЦЬКОГО ЖИТТЯ В УРСР У 20-Х РР XX СТ. В ПЕРІОДИЧНІЙ ПРЕСІ (У ЧАСОПИСАХ "КІНО" І "КІНОГАЗЕТА") 70
Мусієнко Д. В.
ПОСТМОДЕРНІСТСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ В ТЕОРІЇ КУЛЬТУРИ 80
Николенко Т.М.
МУЗИЧНІ САЛОНИ В УКРАЇНІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII-XIX СТОЛІТТЯ 92
Оляніна Н. Г.
ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ УКРАЇНСЬКО-ФРАНЦУЗЬКОГО КУЛЬТУРНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА (1990-2003 РР.) 103
Підварко О.Г.
УКРАЇНСЬКІ ЖУРНАЛИ КІНЦЯ XIX - ПОЧАТКУ XX СТ. 119
Плахотнікова Л.О.
ВИЩА ОСВІТА ЯК ФАКТОР СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ 123
Салко В.В.
ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА ПРО СУЧАСНИЙ СТАН МОРАЛЬНО-ЕТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ СУСПІЛЬСТВА 131
Сапелкіна З.П.
МУЗЕЙ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ І ПОБУТУ УКРАЇНИ ЯК ОСЕРЕДОК РЕЛІГІЄЗНАВЧОГО ТУРИЗМУ 139
Смирнова Т.
КОРОТКА ІСТОРІОГРАФІЯ ВОЛИНІ КІНЦЯ XVIII – ПОЧАТКУ XIX СТ. 146
Ткач М.М.
ХЛІБ З НОВОГО ВРОЖАЮ 157

Зінов'єва Т.А.
аспірантка ОНПУ

ДО ПИТАННЯ ПРО ГЕНЕЗУ ВЕРТЕПНОГО ЕПІЗОДУ ЗІ ЗМІЄЮ

У деяких текстах побутової частини вертепних вистав зустрічається епізод, коли Запорожця кусає змія. У тексті ця сценка сюжетно ніяк не виправдана: звідкіля раптом з'являється змія, чому вона кусає козака? Цей епізод у виставі займає дуже мале місце й несе суто розважальний характер, тож і здається маргінальним, випадковим. Тому, як видається, в історіографії, присвяченій українському вертепові, цьому питанню приділено мало уваги. Втім, сценка зі зміями повторюється в багатьох текстах східноукраїнських вертепів: Сокиренському (запис XVIII ст.), Батуринському (запис кінця XIX ст.) та Новгород-Сіверському (запис 1874 р..рр). Якщо ж цей епізод згадується, то тільки в контексті аналізу персонажу Запорожця: його стосунків з Хвеською, яка напустила на нього змій у помсту за недбайливе ставлення до неї [2,с.82], результату зв'язків з "лихими" циганами [1,с.178]; "козакування" [5,с.36], а також в аспекті покарання циганки за її ворожіння та шахрайство. Проте персонаж змії, на нашу думку, заслуговує на більшу увагу, оскільки цей образ є вельми інформативним з точки зору його семантики та символіки.

У вертепах епізод зі змією розвивається приблизно однаково: дві чи одна змія кусає Запорожця. Той кличе циганку (знахарку), щоб вона поворожила. Циганка рятує козака, але просить за роботу гроші, Запорожець не хоче платити, починається сварка, він б'є циганку і проганяє її.

Появу у вертепі сюжету зі зміями можна пояснити шкільними впливами, де символічна атрибутика відігравала важливу роль. Найпростішим значенням образу вертепної змії є Біблійний Змій - символ підземного світу, пекла (так, у середньовічних містеріях та шкільних дійствах був популярний образ змії чи риби як пащі пекла, що поглинає грішників) та спокуси. У Хорольському вертепі (запис 1928 р.), наприклад, гадюка виступає в ролі пекельної істоти, слуги диявола чи месниці - вона повзе по сцені в той час, коли чорти забирають Ірода. А у Славутинському вертепі в записі В. Пруса 1928 р. хор співає до Ірода: "Отак до тебе ідьот смерть суха, лихая,/ Возьмьот тебя на руки,/ Оддасть *гаду* (курсив - Т.З.) на муки./ Будеш там жити,/ Смолу горку пити" [1, с.153]. Утім, у вертепі змія нікого не спокушає, тобто алюзія на біблійний сюжет тут досить слабка. Тому постає питання про наявність залишків більш древнього світогляду.

Привертають увагу власне образ "змії, що кусає," та сама характеристика "кусання". Саме такий образ був розповсюджений у східних традиціях. Так, наприклад, в Індії набув поширення культ богині змій Моноші. Самий культ змій у древній Індії був відомий задовго до нової ери, а культ Моноші, як вважається, зародився в Бенгалії - батьківщині індуського лялькового театру путул нач, що за загальними ознаками схожий з вертепом. Пізніше ця місцева богиня змій увійшла в індуїстський пантеон як дочка Шиви. У бенгальському фольклорі та середньовічній літературі, що переробляла фольклорні мотиви, збереглося безліч сказань, легенд, пісень, поем, які розповідають міф про Моношу [3,с.45]. Іншими словами, сюжет зі змією був досить популярним. Хоча зв'язок з вертепною сценкою не очевидний (крім впливу образу біблійного Змія, тут може бути присутньою алюзія й на слов'янського Ящура), однак вертепний епізод «кусання змії» може бути деякою алюзією на сцену, коли Моноша кусала Локхиндора, одного з героїв стародавнього індуського лялькового театру *путул нач*, а згодом вона ж і оживляла його. Одним із ликів Моноші був образ кульгавої, одноокої баби (жіночий персонаж). Запорожця ж від укусу змії рятує циганка – також жіночий образ.

До вертепного епізоду "кусання змії" близька й сценка зі стародавнього китайського театру ляльок, де головного героя (Вана чи старого-пастуха) заковтував тигр. Першого також рятував жіночий персонаж: дружина витягала з черева звіра нещасливого героя.

Сценки такого роду були досить поширені: вони представлялися й на Тайвані, й в узбецькому театрі, де дракон заковтував Палвана, а той вилазив у нього з-під хвоста. У західній традиції Панча заковтує крокодил, але найчастіше епізод «заковтування» спрощується до «кусання»: Пульчинеллу, Панча й Петрушку кусає собака. Тут варто було б відмітити, що поява собаки у виставі несе приблизно такий же характер, що й у вертепі - та ж сама маргінальність.

Як видається, спрощення «заковтування» і його перехід у «кусання» можна побачити в російському варіанті: собака в одних варіантах може просто кусати Петрушку за довгий ніс, в інших - заковтувати. Загальною підставою й у західному, і в східному варіанті епізоду «кусання-заковтування» є мотив «умирання-воскресіння», тобто своєрідної ініціації-переходу, часто пов'язаного з аграрним культом.

Зазначимо, що змія, дракон, крокодил та собака є типологічно близькими образами. Автор словника символів Дж. Тресиддер спорідднює ці образи за емоційною характеристикою: "Если рассматривать пугающую часть ее (тобто змії - Т.З.) имиджа - она явный прообраз драконов и морских змей из западного фольклора и змееподобных гибридов, таких, как в греческой мифологии дети Ехидны - Гидра, Химера и змеехвостая собака из преисподней - Цербер" [4,с.117]. Так, згідно з міфологією Стародавнього Єгипту, барці, на якій кожну ніч по царству мертвих подорожував Ра, загрожує змія Апоп (Апеп), й тому необхідна допомога ще однієї змії, щоб барка Ра мала змогу з'явитися над горизонтом вранці. В Південній Америці затьмарення пояснювали тим, що сонце чи місяць заковтував величезний змій. А от у шумерів небесну барку, на якій подорожував Місяць, переслідував гігантський кабан Дуат. Він приблизно 17-го дня кожного місяця надкушував його, після чого повний Місяць бліднув та, у агонії, вмирав.

У міфах та легендах змія та дракон часто були синонімами, як у Китаї та Греції, де великі змії називалися draconates. Одкровення Іоанна Богослова (12:9) говорить про дракона: "Древний змий, называемый диаволом". Дракон іноді зустрічається й у вигляді морського змія, як у деяких зображеннях святого Георгія, що дослідники традиційно співвідносять з шумеро-семітським образом богині хаосу Тіамат. Не випадковим є й образ кита, який, за біблійною історією, проковтнув та згодом викинув Іону. Кит - стародавній символ відродження (ковчег та матка), його черево - це таємничий морок посвяти, що веде до нового, просвітленого образу життя. В Євангелії від Матфія (12:40) Христос проводить паралель між випадком з Іоною та Власною неминучою смертю та воскресінням. Крім того, три дня та три ночі полону Іони в утробі кита припускає й символізм "темного місяця", після чого він з'являється у вигляді молодого місяця. З іншого боку, образ кита є спорідненим з образом змії у іпостасі пекла, що втілилися в середньовічних виставах, де ворота пекла представлялися у вигляді паші кита чи змії. До цієї іпостасі наближується й символічне значення Крокодила, що уособлював собою руйнівну ненажерливість, виконавця кари Божої, володаря води і землі, життя та смерті. Так, у єгипетській міфології Амамет відкушував голови грішників крокодилячими щелепами, а бог Сет приймав вигляд крокодила перед щорічним пожиранням свого брата Осиріса. А у американських індіанців крокодил з'являється з розкритою пащею, в яку кожну ніч уходить сонце (саме такий образ використав К.І.Чуковський у творі "Крадене сонце").

В грецькій міфології змія кусає Еврідіку, дружину Орфея, через що вона потрапляє у загробний світ, а у слов'янській традиції знаходимо сказання про Віщого Олега, де змія відігравала вирішальну роль у його загибелі. Цікавою видається й постать коня, як носія смерті. Через свого коня Олег знаходить свою смерть, а от у Батуринському вертепі лоша вбиває Козака [1, с.181].

Таким чином, напрошується висновок, що вертепний епізод «кусання змії» може бути залишком загальної моделі, яка присутня і в східній, і в західній традиції, де культовий релігійно-магічний прошарок, попри те, що він уже вивітрився й набув комічно-побутового характеру, відіграє не останню роль. Зіставлення вертепного сюжету із західними та східними варіантами мотиву "кусання-ковтання" якщо й не підводить до відповіді на питання, звідки потрапив (чи як зародився) даний епізод, то дає привід говорити про можливий вплив східного театру та відповідно східного світогляду; а також про те, що такий вплив повинен був передувати західноєвропейським християнським нашаруванням.

1. Марковський Є.М. Український вертеп: Розвідки й тексти. – К.: Друк. ВУАН, 1929. – Вип. 1. – ЇV. – 202 с.; 2. Морозовъ П.О. Исторія русскаго театра до половины XVIII столѣтія. – С.-Петербургъ. Спб.: Тип. В.Демакова, 1889. – IX, 389,XI с.; 3. Соломоник И.Н. Традиционный театр кукол Востока. Основные виды театра объемных форм. - М.: Наука, "Восточная литература", 1992. - 312 с.; 4. Тресиддер Дж. Словарь символов / Пер. с англ. С.Палько. - М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. - 448 с.; 5. Чалый М.К. Воспоминания // Киевская старина, 1889. - № 1. – с.1-40 [с.23-40]. Том XXIV – 298 с.